

Vindicació dels botxins per a una política del perdó

M. Dolors Genovès

Els estats democràtics amb un passat traumàtic fan tres coses: demanar perdó, posar l'administració al servei de les víctimes i regularitzar els mitjans compensatoris. Ni més ni menys. Trenta anys després de la mort del dictador, a l'Estat espanyol els milions de víctimes de la dictadura militar encara esperen que algú els demani perdó. I ja decidiran les víctimes si concedeixen la gràcia.

La Declaració Universal dels Drets Humans va ser proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de 1948, al Palau Chaillot de París, amb 48 vots favorables, 8 abstencions i cap en contra. La seva gènesi no va ser fàcil. Nombrosos intel·lectuals i organitzacions no governamentals van participar en els treballs preliminars i, fins i tot, van ser convocats diversos filòsofs per definir els principis ètics dels Drets Humans. La pressió dels governs dels estats, encara sota la commoció de la fi d'una guerra que durà per sempre associada la idea del «Mal», i l'assumpció d'un món polaritzat, van fer de la Declaració un text «imperfecte», no pel que diu sinó pel que no diu.

Però malgrat tot, malgrat les crítiques al seu liberalisme a ultrança i la manca de referències explícites al dret de vaga o als drets col·lectius (que seran recollits en convenis posteriors), la seva gran virtut és que tothom s'hi pot reconèixer. Els 30 articles, precedits d'un brevíssim preàmbul d'intencions, tenen una clara voluntat de decàleg didàctic. Per entendre'ns: pot ser recitat a les escoles com el contracte que els humans subscriuen per preservar la seva existència i la seva pròpia naturalesa. I això passa malgrat la complexitat etimològica i la polisèmia que les diferents llengües i cultures del món poden tenir sobre conceptes claus com dignitat, humiliació, reconeixement, llibertat, igualtat.¹

La major part de les constitucions polítiques dels estats fan referències explícites a la Declaració Universal dels Drets Humans. La Constitució espanyola de 1978, també.

«Les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els tractats i els acords internacionals sobre aquestes matèries ratificats per Espanya».²

Així doncs, el text constitucional supedita qualsevol interpretació dels drets fonamentals de les persones al dictat del document que l'Assemblea General de les Nacions Unides va adoptar el 1948 i als acords internacional que se'n deriven.

Si intentem fer un balanç de la vulneració dels Drets Humans, a Espanya, entre 1936 i 1975 (encara ara provisional perquè manquen estudis parcials i globals que fixin la magnitud de la repressió durant la dictadura militar), ens adonem que tots i cada un dels 30 articles van ser violentats amb premeditació i precisió, continuïtat i absoluta crueltat.

LA CONCULCACIÓ DELS DRETS HUMANS I LA VIOLÈNCIA INSTITUCIONALITZADA

La dictadura militar, durant i després de la guerra, va atemptar contra el «dret a la vida»; «el dret a la llibertat»; el dret a no ser sotmès a «tortura», «esclavitud», «servitud», o «tractes cruels, inhumans o degradants»; el dret a ser jutjat davant un «tribunal independent i imparcial»; el dret a preservar «la vida privada, la família, el domicili, la correspondència» d'intromissions arbitràries; el «dret a la propietat, individualment i col·lectivament»; el drets de «llibertat de pensament», «consciència», «religió», «opinió», «expressió», i «sindicació»; el dret a no ser privat de la nacionalitat i el dret a participar en les tasques de govern directament o a través de representants escollits per sufragi universal. El règim totalitari (terme que més s'ajusta a les característiques de control total de la societat, malgrat la discussió teòrica encara vigent) que es va instaurar a partir de 1939 responia a una voluntat política, publicitada i concertada: eliminar l'adversari en nom de l'Estat.

El règim totalitari que es va instaurar a partir de 1939 responia a una voluntat política, publicitada i concertada: eliminar l'adversari en nom de l'Estat

Entre 1936 i 1939 van morir 400.000 persones en combat i 155.000 van ser assassinades a la rereguarda: 100.000, en el bàndol feixista i 55.000 van ser víctima de la violència política a la zona republicana. La repressió franquista va continuar mantant durant la postguerra amb 50.000 víctimes més.³ En aquest còmput no hi consten els morts de fam i malaltia als camps de concentració, a les presons, als batallons disciplinaris, ni els milers de persones que van ser condemnades a morir per la deficient alimentació, l'excés de treball, el tifus, la diftèria, la diarrea, la tuberculosi o la meningitis. El 1939 l'índex de mortalitat infantil va ser un 40% superior a 1935. I, a Catalunya, el nombre de vídues joves (menors de 30 anys) s'havia multiplicat per 5 en relació al 1930.⁴ Una dada per poder entendre la naturalesa de la dictadura: Mussolini va executar 27 persones entre 1922 i 1940;⁵ Franco, 150.000 entre 1936 i 1950.

L'any 1952, el ministeri de Justícia va lliurar, sota l'exigència dels inspectors de la Commission Internationale contre le Régime Concentrationnaire (CICRC), una estadística de la població penitenciària espanyola: les dades oficials donaven una població reclosa de 270.719 persones l'any 1940⁶ (el cens de població, sempre deficitari, per aquell mateix any, era de 25.768.556⁷ persones). Aquesta xifra monstruosa no contemplava ni els destacaments peni-

tenciaris ni les colònies penitenciàries militars ni els presos que treballaven a càrrec d'empreses privades, com per exemple, per a l'empresari José Banús, que anys més tard edificaria el seu imperi immobiliari a Marbella. Una altra dada per comparar: els camps de concentració del III Reich, entre 1931 i 1941, van tenir una mitjana d'ocupació anual de 20.000 persones.⁸

La tortura, l'esclavitud, la humiliació, la crueltat i també la «neteja ètnica» van ser el pa de cada dia de l'univers penitenciari franquista. El comandant Antonio Vallejo Nágera, cap dels serveis psiquiàtrics de l'Exèrcit, va experimentar amb presoneres de guerra mètodes per a millorar la raça «espanyola». Els nens tampoc no van escapar del sistema carcerari: l'ordre de 30 de març de 1940 sobre l'estada dels infants a les presons va «legitimar» la via de la «segregació total» que impulsava la separació dels fills de les mares republicanes empresonades. L'objectiu era recloure els nens i les nenes en centres tutelats per l'Estat –majoritàriament escoles religioses– per reeducar aquests infants segons el *Nuevo Estado Español* i, en molts casos, aquestes criatures van ser donades en adopció a famílies afins al règim, òbviament sense el coneixement i consentiment dels progenitors. En una paraula: era un segrest legalitzat via *Boletín Oficial del Estado*. Entre 1944 i 1954, uns 30.960 infants, sobretot nenes, estaven sota tutela de l'Estat.⁹

Com va dir l'alcalde de Villarta de los Montes, poc abans d'eliminar 23 persones sense tràmit legal previ: «hemos tenido cojones de ganar la guerra y ahora los tendremos para hacer una limpieza en el pueblo».¹⁰ La responsabilitat última de la «neteja» va recaure sobre els militars, que eren la instància màxima de tot el cos repressor, mentre que l'aplicació o no de les penes capitals depenia dels capitans generals.

L'ànim depurador va enxampar milers de ciutadans que mai no havien destacat per les seves intervencions públiques contra el règim. Aquests homes i dones van tenir la mala fortuna de creuar-se amb un falangista, un capellà, un veí atemorit o ressentit, un propietari i tots ells podien posar en marxa, a través de la denúncia i la delació, els mecanismes de la «justícia» del Nou Ordre.

A partir de maig de 1939 es va generalitzar la farsa legal dels consells de guerra. Gairebé sempre eren col·lectius i no es feia cap tasca probatòria prèvia. Les denúncies i informes preceptius (Ajuntament, Falange, Guàrdia Civil) eren inqüestionables. Era la justícia al revés: el processat havia de demostrar la seva innocència perquè era culpable d'entrada. Tot el muntatge estava preparat no per aclarir els fets sinó per inculpar al processat. En aquests moments, no disposem d'un càlcul fefaent del total de consells de guerra que es van instruir a tot el territori espanyol. Però l'accés molt recent, com el cas de Catalunya –on s'està procedint al recompte i estudi dels consells de guerra– possibilitarà fixar el nombre de causes, identificar les víctimes i reconèixer els responsables d'aquesta barbaritat contra l'Estat de dret.

A la repressió política s'hi sumava la repressió econòmica a través de la Llei de Responsabilitats Polítiques de febrer de 1939, que subsumia lleis parcials anteriors i, sobretot, donava apareença de «legimitat» a la pràctica del pillatge incontrolat i arbitrari que va funcionar des

La tortura, l'esclavitud, la humiliació, la crueltat i també la «neteja ètnica» van ser el pa de cada dia de l'univers penitenciari franquista

del primer moment de la sublevació militar. En poques paraules: la llei era un salconduit per a l'espoli econòmic dels vençuts, individualment i col·lectivament. El dret a la propietat del vençut va perdre tot el seu significat i l'Estat i qualsevol falangista es va creure amb l'autoritat d'apropriar-se els béns aliens. Fins a l'octubre de 1941, s'havien obert 125.286 expedients a Espanya.¹¹ Als combatents republicans empresonats o executats se'ls confiscaven els béns i després se subhastaven a preu de ganga: tant podia ser una mula com un edifici al passeig de Gràcia de Barcelona. Aquest és també l'origen de moltes fortunes a partir de 1939.

A la brutal repressió interna hi hem d'afegir les 440.000 de persones –segons fons de les autoritats franceses– que van travessar la frontera entre el 28 de gener i el 12 de febrer de 1939

Els delictes contra la moral i els bons costums comencen a ser contemplats per la justícia ordinària sobretot a partir de 1944, quan el règim ja ha posat les bases de la persecució política i els càstigs econòmics, i tindran una progressió ascendent fins a mitjans dels anys seixanta.¹² L'avortament, el suïcidi, l'homosexualitat, la prostitució, l'escàndol públic són alguns dels delictes tipificats. Però és a través de l'anàlisi d'aquestes causes com es pot comprovar el grau de control que la policia, el sindicat únic, el partit únic, el confessionari, el púlpit, el lloc

de treball, l'ajuntament, el barri, l'escola, el veí o el propi familiar exercien sobre l'individu. També la correspondència era llegida i censurada. En definitiva, era una societat vigilada i tutelada.

Els llocs de treball van ser també botí de guerra. L'oferta pública va ser ocupada pels vencedors: excombatents, excaptius, *camisas viejas*, orfes, mutilats, mentre que les empreses privades havien de contractar preferentment els addictes al règim. Tothom havia de presentar una declaració jurada de les seves activitats d'abans, durant i després de la guerra i una adhesió *inquebrantable* al règim. Només des de la concepció de premi i càstig es pot entendre la depuració, per exemple, dels treballadors de tramvies i trens. La neteja política i ideològica va afectar tot el personal de l'administració pública i també els col·legis professionals: metges, advocats, periodistes, fins i tot, els àrbitres de futbol. La depuració de mestres i professors universitaris es va fer a consciència. Un altre exemple: l'any 1939, 135 professors de la Universitat de Barcelona van ser expulsats, és a dir, la meitat del cos docent de 1936¹³ i un 25% dels mestres catalans va ser apartats de les aules. Els que s'hi van quedar van ser obligats a jurar fidelitat al règim. El poeta i falangista José M. Pemán no tenia cap dubte de com s'havia de fer l'adoctrinament: «El catecismo o el refranero, que hablan por afirmaciones, son más creídos que los profesores de Filosofía, que hablan por argumentos».¹⁴

La persecució de les minories nacionals, culturals i lingüístiques; de la maçoneria i dels homosexuals; i la discriminació social i jurídica de la dona també vulneren de manera inequívoca l'article 2 de la Declaració Universal dels Drets Humans quan invoca que «Tothom té tots els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració, sense cap distinció de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o de qualsevol altra mena, origen nacional o social, fortuna, naixement o altra condició».

L'any 1940, 2.890.974 persones vivien a Catalunya, segons dades del deficitari cens oficial; el 1978, eren gairebé 6 milions. Durant quatre dècades, milions de catalans no van poder exercir públicament un dret fonamental: parlar la seva llengua. Un dret que afecta també, i sovint s'oblida, als ciutadans d'expressió castellana que veuen restringit el seu dret d'opció lingüística. L'estultícia va ser tan gran que, per exemple, el 1937 en plena guerra, les autoritats franquistes van prohibir a la nombrosa colònia catalana que s'estava a Sant Sebastià l'ús del català a la via pública. És a dir, hi havia catalans franquistes, però no hi havia un *col·laboracionisme* en català. La minoria nacional catalana, com també la resta de nacions de l'Estat, va veure com el règim banalitzava els seus símbols fins a límits insuportable i desterrava a la clandestinitat les iniciatives culturals que lluitaven per mantenir el tremp de la modernitat.

La meitat de la població espanyola, és a dir, les dones, va deixar senzillament de tenir drets. La frase contundent i grollera de «esposes o putes» il·lustra perfectament la condició que el règim atorgava al sexe femení. Abans de l'any 1961, les dones no podien concursar a les oposicions de notaris, registrador, advocat de l'Estat, secretari d'ajuntament o qualsevol cos de l'Administració. Per poder accedir a la judicatura, encara van haver de passar més anys (i aquesta és la raó per la qual actualment hi ha escasses dones en el Consell General del Poder Judicial).¹⁵ Per obrir un compte corrent o accedir a una feina calia la llicència marital (el Dret Civil Català eximia a les catalanes d'aquest requisit però molt sovint els funcionaris o empleats bancaris no ho respectaven). Per viatjar, feia falta el permís del pare o marit. Les dones van ser tutelades i vigilades per totes les instàncies públiques i privades. Als maçons i als homosexuals els enviaven directament a la presó.

A la brutal repressió interna hi hem d'afegir les 440.000 de persones –segons fons de les autoritats franceses– que van travessar la frontera entre el 28 de gener i el 12 de febrer de 1939, de les quals 170.000 eren dones i nens.¹⁶ Una frontera que Franco hauria pogut tancar perfectament però que va preferir mantenir oberta per completar la seva política de «neteja» de l'adversari. El setembre de 1939, la meitat d'aquests desplaçats havien tornat a territori espanyol senzillament perquè no podien anar a cap altre lloc i molts van pensar que el nou règim no tenia cap dada «objectiva» contra ells. Es van equivocar, no les tenia però se les va inventar.

Ha fet fortuna el terme exili per referir-se als milers i milers de republicans desplaçats forçosament, primer als camps de refugiats –inhumans i indignes– instal·lats a França i després dispersos segons la bona voluntat dels estats d'acollida. Però el terme exili no identifica la situació jurídica a la qual van ser condemnats perquè segons les clàusules internacionals eren «apàtrides», «desnacionalitzats» per l'Estat victoriós. Aquesta migració massiva d'origen polític era un fenomen relativament nou a l'Europa moderna. La figura d'apàtrida comença a tenir rellevància política després de la Gran Guerra i els tractats de pau de 1919. Per ordre cronològic, el règim soviètic va ser el primer en repudiar un milió i mig de ciutadans, el govern grec ho va fer amb 45.000 armenis i centenars de milers d'alemanys jueus i no jueus van veu-

Cal trencar el relat públic que s'ha construït sobre la guerra i el franquisme per tal de conquerir l'objectiu obligat de la reconciliació entre les dues Espanyes

re revocada la seva nacionalitat, a partir de 1934, pel III Reich. Tot seguit, ve la diàspora definitiva d'uns 250.000 republicans que no podien tornar perquè s'hi jugaven la vida. Cap d'aquestes persones tenia un passaport vàlid i vigent, si és que el tenien, perquè l'havia expedit l'Estat republicà i aquest ja no existia. Per tant, un 1% de la població espanyola (25.768.556, l'any 1940) es va veure privada durant gairebé 40 anys de l'aixopluc legal que havia de garantir el seu propi govern. Uns setanta mil¹⁷ d'aquests apàtrides eren catalans, és a dir, un 2,5 % de la població catalana de 1939.

NO HI HA VÍCTIMES SENSE BOTXINS

Aquest és en línies generals i traços gruixuts el balanç de la dictadura militar entre 1936 i 1975. L'objectiu d'aquest breu repàs és clarificar l'abast i la naturalesa de la repressió militar en temps de guerra i en temps de la *pau* franquista. Per fer-ho, he emprat els termes precisos que es fan servir en el dret internacional quan es parla de «crims de guerra» i «crims contra la humanitat». Darrera, òbviament, hi ha una intencionalitat: trencar el relat públic, constant i percutant que s'ha construït sobre la guerra i el franquisme per tal de conquerir l'objectiu *obligat* de la reconciliació entre les *dues Espanyes*, que des de 1978 s'ha concretat en una formulació que atempta contra el sentit comú i la història: «tothom va ser víctima». L'afirmació del seu contrari seria: «ningú no va ser culpable». És a dir, els 40 anys de dictadura militar s'han liquidat amb un lapidari «ni víctimes ni crims ni culpables».

Un altre exemple d'utilització interessada de les paraules: durant els tres anys de confrontació bèl·lica, els republicans publicitaven al món que feien «la guerra contra el feixisme», per això milers de brigadistes van venir a lluitar a Espanya a desgrat dels seus governs d'origen, atemorits davant l'impuls d'aquesta solidaritat internacional i popular. Doncs bé, si primer la guerra va ser considerada un preàmbul de la Segona Guerra Mundial, ara és una «guerra fratricida» o «guerra civil», és a dir, ha perdut la dimensió internacional.

Aquesta litúrgia de la paraula, posada al servei de minimitzar els *efectes col·laterals* de la guerra i la dictadura militar, té el seu referent legal en la Llei d' Amnistia de 15 octubre de 1977. La llei 46/1977 va atorgar impunitat als líders, organitzadors, col·laboradors i còmplices del règim franquista.

Ara bé, malgrat els esforços de l'Estat democràtic d'imposar un *oblit obligat*, el dret internacional considera que «els crims de guerra» i «els crims contra la humanitat» no prescriuen mai. La tipificació d'aquests crims se sustenta en dues

condicions bàsiques: un Estat que pràctica una hegemonia ideològica excloent i l'existència d'un pla concertat i sistemàtic d'eliminació de l'adversari polític o contra les persones per pertànyer a minories racials, culturals i religioses.

L'Estatut del Tribunal Militar Internacional de Nüremberg, de 8 d'agost de 1945, va ser qui, per primera vegada, diferencià entre «crims contra la pau», «crims de guerra» i «crims contra la humanitat». Segons la definició donada per l'Estatut de Nüremberg, els crims contra la humanitat eren: assassinat, extermini, esclavitud, deportació, i altres actes inhumans comesos contra la població civil, i les persecucions comeses per raons polítiques, racials o religioses. El tribunal especificava que «els líders, organitzadors, instigadors i còmplices que participin en la formulació o execució d'un pla general per cometre aquests crims són responsables sigui quin sigui l'executor final». És a dir, no hi ha eximent de responsabilitat per a ningú que participi en la cadena repressora. Resolucions posteriors adoptades per l'Assemblea General de Nacions Unides van confirmar la classificació i definició dels crims especificats a Nüremberg. A més, l'any 1966, s'incorporaven com a delictes greus contra la humanitat la violació dels drets econòmics i l'apartheid i dos anys després l'Assemblea General ratificava la Convenció sobre la «Imprescriptibilitat dels crims de guerra i dels crims de lesa humanitat». És a dir, cap d'aquests crims no tenen limitació de temps i tots estan subjectes al dret internacional més enllà de les decisions internes dels Estats membres de l'ONU. Per entendre'ns, aquest és el *corpus* legal que va utilitzar el jutge Baltasar Garzón per portar Pinochet davant els tribunals a Londres.

Així doncs, no és ni anacrònic ni gratuït referir-nos al Tribunal Militar Internacional de Nuremberg quan parlem dels «crims de guerra» i «crims contra la humanitat» que van cometre els militars i les organitzacions afins entre 1936 i 1975 a Espanya. Però més enllà de les limitades responsabilitats jurídiques i penals que aquesta mena de tribunals poden *per se* dilucidar (en el cas de Nuremberg, van ser jutjats 24 membres del partit nazi i 8 organitzacions: SS, el partit nazi, Gestapo, SD), Nuremberg va servir de catarsi general. Hi van haver uns crims, unes víctimes, i uns culpables.

La Llei d'Amnistia (pensada en termes d'utilitat i no de reparació) imposava l'oblit institucional i elevava a la categoria ètica i estètica la màxima de no-recordar (sota l'amenaça de ser titllat de venjatiu o d'endegar una «Causa General» però a l'inrevés). El pensador Paul Ricoeur ho diu amb una concreció admirable: «La proximidad más que fonética, incluso semántica, entre amnistía y amnesia señala la existencia de un pacto secreto con la negación de memoria que la aleja en verdad del perdón después de haber propuesto su simulación».¹⁸

La Llei d'Amnistia i les polítiques oficials de reconciliació han volgut imposar per decret-llei el perdó. I això no és possible. Tota la tradició religiosa, humanística, filosòfica i històrica sap que no es pot desposseir la memòria privada i col·lectiva de la seva càrrega traumàtica. Sense perdó i dol no es pot assolir legítimament «una memòria feliç» –dit a la manera de Ricoeur– que no té com a obligació ocultar el mal, sinó expressar-lo de manera assossegada i tranquil·la.

La primera condició per perdonar és que algú reconegui la falta i demani perdó. Ho poden fer els ofensors, a la manera de l'escriptor Günter Grass, de 78 anys, que mai no ha negat la seva part de culpa com a fervent nazi –tot i la polèmica que ara ha aixecat la seva recent i tardana

La Llei d'Amnistia i les polítiques oficials de reconciliació han volgut imposar per decret-llei el perdó. I això no és possible

Malgrat els esforços de l'Estat democràtic d'imposar un *oblit obligat*, el dret internacional considera que «els crims de guerra» i «els crims contra la humanitat» no prescriuen mai

confessió de pertànyer als cossos d'elit de les SS— o representants de les institucions que en la línia d'una continuïtat espai-temps poden legítimament reconèixer una culpa històrica, encara que ells no hi fossin. Aquest va ser el cas del canceller alemany Willy Brandt, un lluitador contra el nazisme que va ser desposseït pel III Reich de la seva nacionalitat l'any 1934, quan només tenia 19 anys, i va ser membre de les Brigades Internacionals. Brandt va visitar oficialment Polònia l'any 1970 i davant dels murs del ghetto jueu de Varsòvia es va agenollar, va plorar i va demanar perdó en nom dels seus compatriotes.

Més recentment, un país que ha emergit després de la barbàrie de l'apartheid ha buscat fórmules imaginatives i més justes per poder conciliar polítiques de reconeixement de la culpa i polítiques de perdó. M'estic referent a Sud-àfrica. L'any 1994, després de les eleccions

La primera condició per perdonar és que algú reconegui la falta i demani perdó. Ho poden fer els ofensors o representants de les institucions que poden legítimament reconèixer una culpa històrica

que va guanyar Nelson Mandela, es va encetar un viu debat públic i polític que va culminar amb la creació de la comissió «Veritat i Reconciliació» presidida pel premi Nobel de la pau Desmond Tutu. La comissió estava formada per 29 persones de grups religiosos, polítics i cívics, i dividida en tres comitès: el grup de violació dels Drets Humans, amb la missió d'establir la naturalesa, la causa i l'abast dels abusos comesos entre 1964 i 1994 (dotada amb amplis poders per a investigar i fer comparèixer a judici); el comitè de reparació i indemnitzacions amb la missió d'identificar les víctimes i estudiar les seves denúncies; i el comitè d'amnistia, encarregat d'examinar les demandes de perdó amb la condició que aquells que van ser responsables de crims polítics es presentessin davant la comissió i fessin una confessió completa. De les 7.000 demandes de

perdó presentades, només un 10% van poder-se acollir a aquesta nova modalitat d'amnistia individual i condicionada (fet que demostra que es va fer un treball rigorós). Però de fet, l'exposició pública de les ofenses ha estat la principal condemna per als responsables de l'apartheid i el millor reconeixement per a les víctimes.¹⁹ Sud-àfrica ha explorat una nova via: perdonar aquells que han reconegut les seves ofenses.

OBLIDAR PER LLEI

El projecte de llei de «Reconeixement i ampliació de drets de les víctimes de la Guerra Civil i la Dictadura», més conegut com la Llei de Memòria Històrica, que el govern espanyol ha donat a conèixer aquest estiu, insisteix en fer un amable retrat de família amb víctimes i botxins. De lluny, sembla inspirar-se en el model sud-africà, quan parla de «Declaració» i de formació d'un consell de savis independent que judicarà cas per cas. Però a diferència de la via sud-africana, els cinc savis espanyols s'han de pronunciar sobre la idoneïtat de les víctimes. Resumint: són les víctimes (o familiars propers) les que han de demostrar la seva condició, a canvi, rebran un «certificat» de bona conducta.

El govern espanyol pretén imposar una determinada «memòria oficial», encara que ho negui, quan afirma:

«Com a expressió del dret de tots els ciutadans a la reparació de la seva memòria personal i familiar, es reconeix i declara el caràcter injust de les condemnes, sancions i qualsevol altra forma de violència personal produïdes, per raons polítiques o ideològiques, durant la Guerra Civil, a tots dos bàndols o en la zona on es trobaven aquells que ho van patir, així com també les sofrertes per les mateixes causes durant la dictadura que es va perllongar fins a 1975.» (Art. 2, 1).

És a dir, els afusellaments del general Domènec Batet —cap de la Sisena Divisió Militar, fidel a la Constitució republicana i afusellat a Burgos el 1937— i del president Lluís Companys tenen la mateixa naturalesa que l'afusellament del general colpista Manuel Goded, condemnat a mort per rebel·lió militar, a l'agost de 1936, segons el codi militar vigent durant la II República.

Per tant, els descendents directes de Companys, Batet o Goded poden demanar davant la comissió una «declaració de reparació i reconeixement personal» (Art.3). I els cinc savis segejaran amb la seva firma que el general rebel Goded va ser injustament afusellat. Òbviament, la Constitució republicana quedarà a la mateixa alçada que la *justícia* de Franco. Això sí, en cap cas la Declaració no farà pública la identitat de les persones que van participar en els consells de guerra: «La Declaració deixarà de banda tota referència a la identitat de les persones que hagin intervingut en els fets o en les actuacions jurídiques que van donar lloc a les sancions o condemnes» (Art. 7, 3).

L'article 17, sobre símbols i monuments públics, especifica que «(...) es prendran les mesures oportunes per a la retirada dels escuts, insígnies, plaques i altres mencions commemoratives de la Guerra Civil quan facin exaltació d'un sol dels bàndols enfrontats (...)». Dit d'una altra manera, al fossar del castell de Montjuïc sota el nom de Lluís Companys s'haurà d'inscriure —segons el text governamental— el nom del general Goded que també va ser afusellat a Montjuïc. Això és el que diu literalment la llei i el criteri que ha de marcar l'actuació dels cinc «homes bons» (sincerament, ho tenen difícil).

El preàmbul del projecte de llei nega —segons diu— qualsevol intenció d'implantar «una determinada 'memòria històrica', perquè no li correspon al legislador construir o reconstruir una suposada 'memòria col·lectiva'. Però sí és un deure del legislador (...) consagrar i protegir, amb el màxim de vigor normatiu, el dret a la memòria personal i familiar com a expressió de plena ciutadania democràtica. Aquest és el compromís al qual el text legal respon.» Cal dir, que l'única manera que tenen els estats de «consagrar» i «protegir» el dret de la «memòria personal» és posar-hi els mitjans. I l'Estat espanyol la nega quan han de ser les associacions o els familiars dels desapareguts els que hauran de fer front a les indemnitzacions que els propietaris privats dels terrenys poden demanar durant els treballs d'exhumació de les fosses co-

La Llei de Memòria Històrica, que el govern espanyol ha donat a conèixer aquest estiu, insisteix en fer un amable retrat de família amb víctimes i botxins

muns. A més, seran els familiars els que hauran de sufragar les despeses de trasllat i enterrament dels seus familiars. Va ser l'Estat a través dels seus cossos repressors, les organitzacions i el partit únic els responsables d'aquesta violència.

Però no és cert que el projecte de llei no imposi una determinada «memòria col·lectiva», ho fa quan reiteradament al llarg del document fa referència a la Constitució de 1978 com a

De lluny, sembla inspirar-se en el model sud-africà, quan parla de «Declaració» i de formació d'un consell de savis independent que judicarà cas per cas

text fundacional del propi Estat. És a dir, és un Estat sense passat. Per tant, sí que es vol construir una única memòria i per això s'insisteix en el relat oficial dictat sobre la «reconciliació» durant la Transició. Però el discurs de consens no ha pogut imposar l'oblit, i la prova és l'elaboració d'aquesta proposta de Llei de la Memòria Històrica 29 anys després de la llei preconstitucional d'Amnistia. Les memòries (en plural) són tosques i les víctimes encara esperen un reconeixement formal i solemne dels crims que els generals colpistes i el franquisme va cometre contra elles. En canvi, l'Estat democràtic, amb el cap cot, els dispensa tirites quan el que fa falta és primer desinfectar la ferida.

També els historiadors i els mitjans de comunicació han teixit un relat polisèmic sobre la repressió durant la guerra i la dictadura militar. Segons el tractament que fan sobre el tema de la repressió, podríem classificar els historiadors en cinc categories: els que fan un recompte de víctimes; els que ofereixen una visió «edulcorant» i donen un paper secundari a la repressió; els que situen la repressió com a pilar bàsic de la dictadura; la visió equidistant: repartiment de responsabilitats a tots dos bàndols per igual; i, finalment, la interpretació que destaca la funció política i el caràcter classista de la repressió.²⁰ Mentre que la visió del terror com a instrument polític de primera magnitud ha quedat reclosa en els cercles acadèmics, les tesis equidistants i les *recomanables* han triomfat majoritàriament tant en els mitjans públics com privats. Però encara més greu és que s'ha instal·lat en el cos docent i científic una clara incomoditat de posar nom als responsables de la barbàrie. Per entendre'ns, segons sembla, Franco s'ho va fer tot sol.

Els historiadors també són ciutadans sotmesos al bombardeig d'una construcció oficial unívoca del relat sota l'amenaça de contravenir el mite fundacional de la Transició. I si la tradició historiogràfica elimina la lloança i l'apologètica, ara sembla que també s'esforça en eliminar la reprovació. I que consti, tot i que és obvi, que la reprovació no està renyida amb un treball rigorós i acurat sobre la història del franquisme i les seves organitzacions. Però la imatge negativa de la dictadura militar no pot ser objecte de cap revisió: no es poden disculpar els crims comesos per l'Estat contra una part discriminada de la població a la qual devia protecció i seguretat. El resultat més planer d'aquesta voluntat política d'enfosquir o maquillar els crims ha estat que ningú s'hi ha sentit moralment preocupat i, per tant, no se n'ha avergonyit mai. Günter Grass ha confessat que ha trigat cinquanta anys a referir-se al seu ingrés a les Waffen-SS per «vergonya».²¹ Aquí ningú no ha demanat responsabilitats ni polítiques ni morals i, per tant, ningú no ha tingut l'oportunitat de demanar perdó.

Un exemple, en primera persona. Fa pocs anys va morir el pare d'una amiga meua. El pare havia estat un regidor important a l'Ajuntament de Barcelona i un devot franquista per acció i per omissió. Durant la celebració del dol, l'amiga d'infantesa em va ensenyar l'esquela que havia publicat a La Vanguardia i em va preguntar: «¿Et sembla bé, no?» I davant la súplica només vaig poder dir: «Al teu pare, li hauria agradat». A l'esquela figuraven tots els títols: d'excombatent, «camisa vieja», i càrrecs, medalles, creus i mèrits de tants anys de fidelitat al franquisme. Mentre vivia, mai no va expressar ni un sol mot de dubte o de vergonya. La família té tot el dret a honorar la memòria del pare com vulgui, ara bé, ni l'Estat ni la societat li poden lliurar un «certificat de víctima» per haver estat reclòs a la presó Model durant la guerra a instàncies de la Generalitat.

UNA MEMÒRIA JUSTA

El fet biològic ja s'ha encarregat de tancar la via dels tribunals internacionals per condemnar els «criminals de guerra» i «els criminals de lesa humanitat» durant la guerra i el franquisme. Ara bé, recordem que els crims no prescriuen mai. Ja apuntava anteriorment que el més rellevant d'aquests judicis –com el de Pinochet– és el seguiment públic que se'n pot fer i l'efecte de catarsi que genera en les víctimes. El que suggereixo és que l'Estat i els seus altaveus mediàtics abandonin la pretensió de dictar un *consens* sobre les memòries. Seran els actors socials els que construiran el relat del passat: els historiadors, les associacions, els que han sobreviscut a la tragèdia, les seves famílies, etc., sense l'amenaça o la seducció d'un discurs canònic que no admet la dissensió.

Els estats democràtics amb un passat traumàtic fan tres coses: demanar perdó, posar l'administració al servei de les víctimes i regularitzar els mitjans compensatoris. Ni més ni menys. Estem, doncs, davant de tres tipus diferents d'actuacions: la simbòlica, l'administrativa i la reparació econòmica.

L'Estat espanyol s'ha atorgat un dret que no té: perdonar-se a si mateix. És el cas contrari del que ha fet el govern canadenc que acaba de demanar perdó als ciutadans d'origen asiàtic que van ser sotmesos a esclavitud durant la construcció del ferrocarril a finals del segle XIX. En el cas espanyol, la línia de continuïtat és encara més consistent i interrompuda quan la representació de cap d'Estat l'ocupa un titular nomenat pel propi general Franco. Els estats no tenen consciència, per tant, són els seus representants els que han d'assumir la responsabilitat de la falta: demanar perdó; no, perdonar.

Canviar el registre lingüístic oficial i marcar sempre una justa distància entre víctimes i culpables. Un any després de la Segona Guerra Mundial, Karl Jaspers²² diferenciava entre culpabilitat criminal, culpabilitat política i culpabilitat moral pel que fa al III Reich. Incorren en responsabilitat política –segons Jaspers– els membres i organitzacions compromeses en les

Però a diferència de la via sud-africana, són les víctimes (o familiars propers) les que han de demostrar la seva condició

polítiques de l'Estat, independentment de les seves accions individuals i col·lectives i el grau d'assentiment, perquè, a més, es van beneficiar dels favors instaurats pel propi règim. La responsabilitat moral recau sobre aquells actes individuals, petits o grans, que van contribuir per acció u omissió a les polítiques criminals. La mateixa distinció és útil per discriminar les víctimes i els botxins de tot intent d'equidistància.

Els estats democràtics amb un passat traumàtic fan tres coses: demanar perdó, posar l'administració al servei de les víctimes i regularitzar els mitjans compensatoris

Hi ha altres qüestions que s'han d'abordar amb rigor, imaginació, generositat i justícia: posar l'administració a treballar per garantir l'accés sense restriccions als arxius i fonts documentals que aportin nova llum sobre la repressió; buscar fórmules jurídiques que facin possible l'anul·lació dels consells de guerra i totes les condemnes que per delictes polítics, morals, sexuals, religiosos, etc., van dictar els jutges franquistes; i finançar la localització, exhumació i enterrament dels 30.000 desapareguts que des de fa 70 anys esperen una cerimònia de dol digne.

I com a primer pas per aprofundir, realment, en una «memòria justa», el govern espanyol ha de retirar aquest simulacre de projecte de llei sobre la «memòria històrica» o transformar-lo radicalment durant el tràmit parlamentari. Trenta anys després de la mort del dictador, els milions de víctimes de la dictadura militar encara esperen que algú els demani perdó. I ja decidiran les víctimes si concedeixen la gràcia, o no.

NOTES

1. Miguel OSSET HERNÁNDEZ «Podem parlar dels drets humans?», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*. Núm. 124, juliol 2005, p. 25-31.
2. Títol primer: Dels drets i dels deures fonamentals.
3. S. JULIÀ, J. CASANOVA, J.M. SOLÉ I SABATÉ, J. VILLARROYA, F. MORENO, *Víctimas de la guerra civil*. Ediciones Temas de hoy. Madrid, 1999, p. 411.
4. Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA a Pierre VILAR, dir., *Història de Catalunya*. Vol.VII. Edicions 62. Barcelona,1989, p. 25.
5. Edward MALEFAKIS «La dictadura de Franco en una perspectiva comparada» a J. P. FUSI, J.L. GARCÍA DELGADO, S. JULIÀ, E. MALEFAKIS, S. G. PAYNE, *Franquismo. El juicio de la historia*. Ediciones Temas de hoy. Madrid, 2005, p. 47.
6. Ricard VINYES, «El universo penitenciario durante el franquismo» a C. MOLINERO, M. SALA i J. SOBREQUÉS, eds., *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2003, p. 160.
7. M. TUÑÓN DE LARA, dir., *Historia de España*. Labor. Barcelona, 1980. Vol. 10, p. 25.
8. Op.cit., *Franquismo. El juicio de la historia*, p. 47.
9. R. VINYES, M. ARMENGOL, R. BELIS. *Els nens perduts del franquisme*. Proa. Barcelona, 2002 i Ángela CENARRO «La institucionalización del universo penitenciario franquista» a *Una inmensa prisión...* p.133-154.
10. Francisco MORENO GÓMEZ, a J. CASANOVA, ed., *Morir, matar, sobrevivir*. Crítica. Barcelona, 2002, p. 200.
11. Op. cit., *Víctimas de la guerra civil*, p.347
12. Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*. Editorial Milenio. Lleida, 2000.

13. C. SANTACANA, «La desaparición de un modelo de intervención. Intelectuales, profesionales y científicos en la posguerra: el caso catalán» a J. CHAVES PALACIOS, coord., *Política científica y exilio en la España de Franco*. Universidad de Extremadura-Diputación de Badajoz. Badajoz, 2002, p. 113-128.

14. Citat per Francisco MORENTE VALERO, «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión», en *Hispania*, LXI/2, 208 (2001), pp. 661-688.

15. Fet que recordava l'advocada Montserrat Serrallonga a la contraportada de *La Vanguardia* del 28 d'agost de 2006.

16. Op. cit. *Història de Catalunya*. Vol.VII, p.24.

17. Ídem.

18. Paul RICOEUR, *La memoria, la historia, el olvido*. Editorial Trotta. Madrid, 2003, p.588.

19. Sophie PONS, *Apartheid. L'avenue et le pardon*, Bayard, París, 2000, p.13-18

20. Es pot trobar aquesta classificació a Conxita MIR, Fabià CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGÜES, *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*. Publicacions Abadia de Montserrat. Barcelona,1997, pp. 31-36.

21. *La Vanguardia*, 17 d'agost de 2006, p. 27.

22. Kart JASPERS, *Die Schuldfrage* (1946), *La Culpabilité allemande*, Minuit. Paris, 1990.

Per aprofundir, realment, en una «memòria justa», el govern espanyol ha de retirar aquest simulacre de llei sobre la «memòria històrica» o transformar-lo radicalment durant el tràmit parlamentari

M. Dolors Genovès és periodista i historiadora.